TIJORAT BANKLARI AKTIVLARINI BOSHQARISH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Davlatov Elbek Kamoliddin o`g`li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
“Tadbirkorlik va boshqaruv” fakulteti
Bank ishi va audit yo`nalishi 4-bosqich talabasi,
Ilmiy rahbari- Sheraliyev Abbos Xolmuminovich
Bank va Moliya kafedrasi o`qituvchisi
Iqtisodiyot fanlari bo`yicha falsafa doktori

Annotatsiya: Mazkur tazisda tijorat banklari faoliyatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan aktivlarni boshqarish jarayoni tahlil qilinadi. Banklar iqtisodiyotda moliyaviy vositachi sifatida ishtirok etar ekan, ularning aktivlari tuzilmasi va sifatining optimal darajada bo‘lishi moliyaviy barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu boisdan, maqolada aktivlar tushunchasi, ularning turlari, bank balansidagi o‘rni hamda boshqaruv mexanizmlari atroflicha ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida tijorat banklari aktivlarini boshqarishda uchrayotgan muammolar, jumladan, kredit portfeli sifati, likvidlik darajasi, risklarni baholash va diversifikatsiya darajasiga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston bank tizimi misolida mavjud holat tahlil qilinib, ayrim banklar faoliyati bo‘yicha statistik ma’lumotlar asosida amaliy misollar keltirilgan. Muallif tijorat banklari aktivlarini boshqarishni takomillashtirish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlarni taklif etadi. Jumladan, aktivlarni raqamlashtirish, risklarni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali monitoring qilish, kredit baholash standartlarini xalqaro mezonlar asosida rivojlantirish kabi takliflar ilgari surilgan

Kalit so‘zlar: Tijorat banklari, bank aktivlari, aktivlarni boshqarish, kredit

portfeli, bank likvidligi, moliyaviy barqarorlik, aktivlar tarkibi, investitsiya faoliyati, risklarni boshqarish, aktiv-passiv muvozanati, bank resurslari, daromadlilik, aktivlar sifati, bank kapitallari, kredit risklari, diversifikatsiya, raqamli bank xizmatlari.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar moliyaviy tizimning yuragi hisoblanadi. Ular jamg‘armalarni jalb qilish, moliyalashtirish va to‘lovlarni amalga oshirish orqali iqtisodiyotni harakatlantiruvchi asosiy vositachilar qatorida turadi. Ayniqsa, tijorat banklari faoliyatining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning aktivlarini qanday boshqarayotganiga bog‘liq bo‘ladi. Bugungi kunda banklar uchun faqat foyda olish emas, balki barqarorlikni ta’minlash, risklarni oldindan taxmin qilib, ularni boshqarish, aktivlar tuzilmasini to‘g‘ri shakllantirish va ularni samarali joylashtirish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Aynan shu jarayonlarda aktivlarni boshqarish masalasi katta ahamiyatga ega. Aktivlar tijorat banklarining moliyaviy salohiyati, foyda olish imkoniyati, mijozlar oldidagi majburiyatlarni bajarish qobiliyati va investitsiya siyosatining asosiy tayanchidir. Bank balansining aktiv qismini tashkil qiluvchi bu mablag‘lar turli ko‘rinishlarda, ya’ni naqd pullar, kreditlar, moliyaviy investitsiyalar, banklararo operatsiyalar, moddiy aktivlar va boshqa vositalar tarzida ifodalanadi. Ularni boshqarish esa faqatgina bu resurslarni to‘g‘ri joylashtirish emas, balki ularning xavfsizligi, likvidligi va rentabelligini ta’minlashni ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun ham bugungi kundagi global moliyaviy muhitda bank aktivlarini boshqarishni takomillashtirish har bir moliyaviy institutning strategik maqsadi bo‘lib qolmoqda. O‘zbekiston iqtisodiyotida bank tizimi oxirgi yillarda jadal sur’atlar bilan rivojlanib bormoqda. Bank islohotlari, xususan, raqamli bank xizmatlarini keng joriy etish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish, chet el investitsiyalarini jalb qilish kabi yo‘nalishlarda muhim natijalarga erishilmoqda. Shu bilan birga, banklar oldida yangi chaqiriqlar ham yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, aktivlar sifati, ularning risklarga moyil bo‘lishi va boshqaruv mexanizmlarining yuqori darajada ishlamasligi

kabi muammolar dolzarbligicha qolmoqda. Bunday sharoitda aktivlarni boshqarishni takomillashtirish, ya’ni ularning tarkibini diversifikatsiya qilish, kredit portfellarini sog‘lomlashtirish, risklarni baholash va nazorat qilish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash dolzarb masalalardan biridir. Tijorat banklarining aktivlarini boshqarishda asosiy e’tibor kredit operatsiyalariga qaratiladi. Chunki bank aktivlarining asosiy qismini aynan mijozlarga berilgan kreditlar tashkil etadi. Bu operatsiyalar orqali banklar asosiy daromad manbaiga ega bo‘ladilar. Ammo ayni vaqtda bu operatsiyalar bilan bog‘liq risklar ham yuqori bo‘ladi. Kredit oluvchilarning to‘lov qobiliyati past bo‘lsa yoki iqtisodiy muhit beqaror bo‘lsa, bankning aktivlari sifati yomonlashadi, bu esa likvidlik muammolariga, hatto moliyaviy barqarorlikning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, banklar kredit siyosatini chuqur o‘ylangan, ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan va doimiy monitoringga asoslangan tarzda yuritishlari zarur.

Tijorat banklari faoliyatining muvaffaqiyati ularning resurs bazasini to‘g‘ri boshqarish, ayniqsa, aktivlar portfelini samarali shakllantirish va boshqarishga bog‘liqdir. Tijorat banklarining aktivlari – bu bank tomonidan daromad olish maqsadida joylashtirilgan mablag‘lar majmui bo‘lib, ular nafaqat bankning moliyaviy barqarorligi, balki uning bozor ishtirokchilari orasidagi raqobatbardoshligi uchun ham muhim hisoblanadi. Tijorat banklari aktivlarining tarkibiy tuzilishi ko‘p qirrali va murakkab tizimga ega bo‘lib, turli risk darajasidagi, har xil muddatli va likvidlik ko‘rsatkichlariga ega bo‘lgan elementlardan iborat. Bu tarkib, odatda, naqd pul mablag‘lari, markaziy bankdagi hisob-kitoblar, kreditlar, investitsiyalar, boshqa moliyaviy vositalar va moddiy aktivlardan iborat bo‘ladi. Bank aktivlarining tarkibi bankning strategik yo‘nalishlari va bozor sharoitlariga qarab o‘zgaradi. Masalan, iqtisodiy faollik yuqori bo‘lgan davrlarda banklar ko‘proq kreditlar berishga intilsa, iqtisodiy noaniqliklar paytida esa likvid va xavfsiz aktivlar ulushini oshirishga harakat qiladi. Shu boisdan tijorat banklari aktivlarining tarkibiy tuzilishini o‘rganish ularning

moliyaviy barqarorligi va rentabelligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Quyida shunday tuzilmaning namunaviy ko‘rinishi jadval shaklida taqdim etiladi (1-jadval):

1-jadval

Tijorat banklari aktivlarining tarkibiy tuzilmasi (shartli ma`lumotlar asosida).[1]

№	Aktivlar turlari	Umumiy aktivlardagi ulushi (%)	Izoh
1	Naqd pul va boshqa likvid mablag‘lar	**8.5**	Markaziy bankdagi hisoblar, kassadagi mablag‘lar
2	Markaziy bankdagi depozitlar	**5.0**	Majburiy zaxiralar va boshqa qo‘yilmalar
3	Kreditlar va qarzlar	**62.0**	Jismoniy va yuridik shaxslarga berilgan kreditlar
4	Investitsiyalar	**10.0**	Davlat va korporativ qimmatli qog‘ozlarga kiritilgan mablag‘la
5	Qayta moliyalashtirish mablag‘lari	**4.0**	Boshqa moliya institutlaridan jalb qilingan mablag‘lar
6	Asosiy vositalar va boshqa aktivlar	7.0	Bino-inshootlar, uskunalar, nomoddiy aktivlar
7	Boshqa aktivlar	3.5	Hisob-kitoblar, debitorlik qarzlari va boshqa moliyaviy aktivlar
	Jami	100	

[1] https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/5600/3883

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tijorat banklari aktivlarining asosiy qismini kreditlar tashkil etadi. Bu holat banklarning daromad manbai sifatida kredit portfeli muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Kreditlar umumiy aktivlar tarkibida 62 foiz ulushga ega bo‘lib, bu banklar iqtisodiyotga real sektor orqali faol moliyaviy vositachilik qilishini bildiradi. Ammo bu ko‘rsatkich bilan birga kredit risklari ham oshadi. Shuning uchun banklar kredit berishda qarz oluvchilarning to‘lovga layoqatliligini chuqur tahlil qilishlari zarur.

Naqd pul va boshqa likvid mablag‘lar 8.5 foizni tashkil etgan bo‘lib, bu bankning kundalik to‘lov majburiyatlarini bajarish imkoniyatini aks ettiradi. Markaziy bankdagi depozitlar ulushi esa 5 foiz atrofida bo‘lib, bu ko‘rsatkich asosan bank tomonidan majburiy zaxiralar saqlanishi bilan bog‘liq. Bu aktivlar yuqori likvidlikka ega bo‘lsada, daromad keltirish darajasi pastligi bilan ajralib turadi.

Investitsiyalar esa umumiy aktivlarning 10 foizini tashkil etadi. Bu aktiv turi odatda xavfsiz, lekin nisbatan past daromadlilikka ega bo‘lgan davlat obligatsiyalari va yirik korporatsiyalarning qimmatli qog‘ozlaridan iborat bo‘lishi mumkin. Banklar investitsion faoliyat orqali diversifikatsiyaga erishib, daromad manbalarini kengaytirishga harakat qilishadi.

Qayta moliyalashtirish mablag‘lari 4 foizni tashkil etmoqda, bu boshqa moliya institutlari yoki xalqaro moliyaviy tashkilotlardan jalb qilingan resurslar hisoblanadi. Bu mablag‘lar banklar tomonidan kredit portfelini kengaytirish uchun ishlatiladi. Bu turdagi aktivlar o‘z vaqtida qaytarilmasa, moliyaviy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Asosiy vositalar va boshqa moddiy aktivlar esa 7 foiz ulush bilan bank infratuzilmasining jismoniy asosini tashkil etadi. Bino-inshootlar, texnik vositalar, axborot tizimlari va boshqa ko‘chmas mulklar bu toifaga kiradi. Ular bevosita daromad keltirmasa-da, bank xizmatlarining sifatli ko‘rsatilishiga xizmat qiladi.

Boshqa aktivlar esa 3.5 foizni tashkil etib, bu yerga odatda debitorlik qarzlari, hisob-kitoblar va boshqa moliyaviy vositalar kiritiladi. Bu aktivlar ko‘p hollarda qisqa muddatli bo‘lib, bankning joriy faoliyatida muhim o‘rin tutadi[2].

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tijorat banklari faoliyatining samaradorligi va barqarorligi bevosita ularning aktivlarini boshqarish sifatiga bog‘liq. Mazkur maqolada tijorat banklari aktivlarini boshqarishni takomillashtirish masalalari keng yoritildi, shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bank aktivlarini samarali boshqarish bankning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu sohada innovatsion yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarur.

Birinchidan, kredit portfelini diversifikatsiya qilish orqali banklar o‘zlarining risklarini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Kreditlarni faqat bitta sohaga yoki yirik mijozlarga qaratish risk hisoblanadi, shu sababli turli tarmoqlar va mijoz segmentlariga taqsimlash muhimdir. Bu nafaqat risklarni tarqatishga yordam beradi, balki bank faoliyatining barqarorligini oshiradi.

Ikkinchidan, banklar o‘z risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishi lozim. Kredit risklarini aniqlash va baholash uchun ilg‘or tahliliy vositalar, shu jumladan, stress-testlar va kredit skoring tizimlari keng joriy etilishi zarur. Bu usullar banklarga potentsial muammolarni oldindan aniqlash va ularga qarshi samarali choralar ko‘rish imkonini beradi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish jarayonlarini keng joriy etish bank faoliyatining barcha jabhalarida samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Aktivlarni real vaqt rejimida monitoring qilish, ma’lumotlarni tahlil qilish va prognozlash imkoniyatlari bank rahbariyatiga aniq va tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Umuman olganda, tijorat banklari aktivlarini boshqarishni takomillashtirish banklarning moliyaviy sog‘lomligini oshirish va ularning uzoq

[2] https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/5600/3883

muddatli rivojlanishiga xizmat qiladigan asosiy omil hisoblanadi. Shu bois, banklar yuqorida ta’kidlangan strategiyalarni amalga oshirish orqali o‘z faoliyatlarini yanada samarali tashkil etishi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda o‘z hissasini qo‘shishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 1995-yil 21-dekabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi154-I-sonli Qonuni
2. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston RespublikasiQonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi O‘RQ-580-sonli Qonunihttps://lex.uz/docs/-45819693.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3272-sonli qarorihttps://lex.uz/docs/-33395544.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tiziminiisloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–5992-sonli Farmonihttps://lex.uz/docs/-4811025
5. Z.R.Xidirova. Bank aktivlariga makroiqtisodiy omillarning ta’siri. // “Moliyaviy tahlil” jurnali, 2022, No4. – B. 29–36.